

BOŻENA MATUSZCZYK
Lublin

INFORMACJA GRAMATYCZNA W SŁOWNIKU S.B. LINDEGO

Słownik S. B. Lindego jest pierwszym w dziejach polskiej leksykografii ogólnym słownikiem języka polskiego. Istnieje ogromna literatura na temat tego *Słownika*, wciąż jednak nie ma całościowej charakterystyki warsztatu leksykograficznego Lindego¹.

O sposobach podawania i zakresie informacji gramatycznej w *Słowniku* Lindego pisał W. Gruszczyński w artykule *Informacja gramatyczna w dawnych słownikach języka polskiego*². W pracy tej autor nie daje całościowej charakterystyki informacji gramatycznej, a jedynie wydobywa niektóre właściwości opisu gramatycznego w *Słowniku*³. Przedmiotem analizy Gruszczyńskiego było zresztą drugie, poprawione wydanie *Słownika* Lindego⁴.

Przedstawienie w niniejszym artykule informacji gramatycznej w *Słowniku* Lindego ma na celu nie tylko omówienie zakresu i charakteru tej informacji. Jest również pomyślane jako przyczynek do charakterystyki warsztatu leksykograficznego Lindego. Zwracam więc uwagę na takie cechy opisu gramatycznego, jak dwujęzyczność terminologii („makaronizmy”), składnia informacji, niejednorodność skrótów, ortografii i interpunkcji. Przedmiotem analizy jest z oczywistych powodów I wydanie *Słownika*⁵.

---

¹ Najwięcej informacji na ten temat zawiera książka B. Walczaka *Słownik wileński na tle dziejów polskiej leksykografii* (Poznań 1991).

² „Prace Filologiczne” 31(1982), s. 67-85.

³ I tak Gruszczyński pisze np. o przysłówkach odprzymiotnikowych, o innych nie wspomina. Opisowi gramatycznemu czasownika poświęca zaledwie akapit, chociaż ta część mowy ma najbardziej zróżnicowaną informację w *Słowniku*.

⁴ Lwów 1854-1860.

⁵ M. S. B. L i n d e, *Słownik języka polskiego*, t. I-VI, Warszawa 1807-1815. Wyrazy hasłowe, pisane w *Słowniku* wersalikami, zapisuje wytłuszczonym drukiem. Zachowuję ortografię i interpunkcję. Modernizuję jedynie pisownię *j* (w *Słowniku* oddawaną znakami *i*, *y*).

Informację gramatyczną w *Słowniku* charakteryzując, przedstawiając opis gramatyczny poszczególnych części mowy.

R z e c z o w n i k

Przy hasłach rzeczownikowych informacja gramatyczna składa się zwykle z dwóch elementów: końcówki (lub zakończenia) formy dopełniacza + symbolu rodzaju gramatycznego.

O potrzebie podawania wykładnika dopełniacza Linde tak pisze: „Przy rzeczownikach dodałem skrócone zakończenie drugiego przypadku; to znaczy owo: -a, -u, -i, -y, co się zwyczajnie przy nich znajduje” (*Słownik*, t. I, *Skrócenie grammatycznych wyłuszczenie*).

Przykłady:

amator, a, m.; **diedzina**, y, ż.; **gąsię**, -ięcia⁶, **gąsiątko**, -a, n.; **kielich**, -a, m.; **lej**, -eju, m.; **mączyniec**, -ńca, m.; **przekupień**, -pnia, m.; **ryba**, -y, ż.; **stróż**, -a, m.; **trakt**, -u, m.; ***ubłąd**, -ędu, m.; **wanilia**, -ii, ż.

Przy niektórych hasłach pojawia się informacja o obocznych formach dopełniacza, np.:

darń, ia et iu, m.; **dyszel**, -szła et -szlu, m.; **dzwon**, u et a, m.; ***kabak**, -a, -u, m.; **mędel**, **mandel**, -dla et -dela⁷; **mucel**, -cela, et -cla, m.; **pierwiastek**, -stka et -u; **sierszeń**, **szerszeń**, -szenia et -sznia, m.; **wół**, *-a⁸, et -u, m.

Niekiedy (w uzasadnionych wypadkach) Linde podaje całą formę dopełniacza, np.:

gędzic, G. gędźca, m.; **głąb**, G. głębi, ż.; **2. głąb**, G. głąba, głęba, m.; **iściec**, G. iśca albo *istca, m.; 1) ***Karzeł**, G. Karła, m.; **sędzia**, -iego, et sędzi; **sen**, G. snu, m.; **tydzień**, Gen. tygodnia, tydnia, *tegodnia, *tego dnia, m.

Niektóre hasła rzeczownikowe mają rozbudowaną informację gramatyczną. Dotyczy to:

1. rzeczowników należących do pluraliów tantum, przy których występuje symbol *plur.* (*liczb. mn.*, *licz. mn.*, *l.mn.*), np.:

ambaje, jów l. mn.; **Brody**, ów, *liczb. mn.*; **ciastuchy**, -ów, *licz. mn.*; **cedziny**, -ów, *liczb. mn.*; **drożdże**, G. drożdżów et drożdży *plur.*; ***dźwierze**, -ów, *abo -y, plur.*;

⁶ Kończówki (zakończenia) fleksyjne zapisywane są niejednakowo w poszczególnych tomach *Słownika* (po przecinku i/ lub z myślnikiem).

⁷ Brak symbolu rodzaju gramatycznego.

⁸ Składnikiem informacji jest czasem także kwalifikator chronologiczny.

***gallioty**, -ót, lub -ów *plur.*; **gary**, -ów, *liczb. mn.*; **gofry**, -ów, *plur.*; **makowiny**, -in, *plur.*; **materklasy**, -ów, *plur.*; **nabiodrki**, -iodrek, *abo* -iodrków, *plur.*; **rycwerki**, -ów, *plur.*;

2. rzeczowników zbiorowych, opatrzonych symbolem *collect.* (*imię zbiorowe; zbiorowo; zbior.*), np.:

angielszczyzna, *y. ż. imię zbiorowe*; **cedrzyna**, *y. ż. collect.*; **chłopstwo**, *a, n. 3. zbiorowo*; **drań**, *i. ż. dranica*, *y. ż. zbior.*; ***drzewie**, *ia, n., collect.*; **gburstwo**, *-a, n., collect.*; **papowie**, *-ia, n. collect.*; **szczepie**, *-ia, n., collect.*;

3. rzeczowników zdrobniałych, jeśli występują (w postaci hasłowej) w szeregu z rzeczownikiem podstawowym⁹. Po rzeczowniku (rzeczownikach) zdrobniałych występuje symbol *dem.* (*demin.; zdrbn., zdrobn.*), np.:

cudak, *a, m., cudaczek*, *-czka, m. zdrbn., dekokt*, *u, m., dekokcik*, *a, m., zdrbn.*; **gabinet**, **kabinet**, *-u, m., gabiniecik*, *-a, m., zdrbn.*; **komplement**, *-u, m., komplemencik*, *-a, m., dem.*; **niewod**, *, m., niewodek*, *-dka, m., zdrbn.*; **niewolnica**, *-y, ż., niewolniczka*, *-i, ż. dem.*; **szczepa**, **szczapa**, *-y, ż., szczepka*, *-i, ż., zdrbn.*¹⁰;

4. rzeczowników nieodmiennych, opatrzonych symbolem *indecl.* (*indeclin.; nieodm.*), np.:

aloe *niodm.*¹¹ *n.*; **amalgama** *nieodm. n.*; **armistycjum** *nieodm. n.*; **gimnazjum** *n. indecl.*; **kakao** *indecl.*; **lele** *indecl.*; **leodyum**, *indecl.*; **sekwito** *indeclin.*¹²;

5. niektórych rzeczowników o nieprzewidywalnej postaci mianownika liczby mnogiej, przy których Linde podaje całą formę tego przypadku, dodając symbol *plur.* (*in plur.; liczb. mn., w liczb. mn.*). Taką charakterystykę mają:

a) nieliczne rzeczowniki rodzaju nijakiego (z dawnej deklinacji spółgłoskowej), np.:

chłopię, *-ięcia, n. et m., Chłopięta liczb. mn.*; **imię**, *-ienia, n., plur. imiona*¹³; **niebo**, *a, n., in plurali nieba = niebios (Kpcz. Gr. 2, p. 161)*;

⁹ Gdy deminutywa stanowią osobne hasła, są z reguły opatrzone definicjami gramatycznymi.

¹⁰ Nietypową informację znajdujemy przy hasle **gołąbeczek**, *czka, m. demin. secundum* (hasło **gołąbek**, **bka**, *m.* opatruje Linde definicją gramatyczną '*demin. subst. gołąb*').

¹¹ To zupełnie nietypowy skrót, zapewne błąd druku.

¹² Przy rzeczownikach nieodmiennych nie zawsze pojawia się symbol rodzaju gramatycznego.

¹³ Jednak inne rzeczowniki z tej deklinacji mają informację typową, np. **cielę**, *-ęcia, n.*; **koźlę**, *-ęcia, n.*; **plemię**, *-ienia, n.*

b) inne rzeczowniki (forma liczby mnogiej niekiedy zapisana wersalikami), np.:

bryż, a, m. bryże w liczb. mno. (sic!); **gęśl**, i, ż., Gęśle *liczb. mn.*; **kieł**, kła, *plur.* kły; **2. mandla**, i, ż., **mandle** *plur.*; **manista**, -y, m., **manistowie** *plur.*; **materyał**, u, m., **materyały**, -ów, *plur.*; **sługa**, -i, m., **Słudzy** *plur.*; **szczenna**, – *in plur.* Szczenne.

Formą hasłową rzeczowników typu *półgarniec*, *półgodzina*, *półgrosz* jest dopełniacz I. pojedynczej. Linde opisuje je jako *Nominat. car.* (Nominativo caret = mianownika brak), np.:

półgarca *Nominat. car.*; **półgodziny** *Nominat. car.*, **półgoleni** *Nominat. car.*; **półgranatu** *Nominat. car.*; **półgrosza** *Nominat. car.*; **półgrubryna** *Nominat. car.*; **półgrzywny** *Nominat. car.*

P r z y m i o t n i k

Na temat charakterystyki gramatycznej haseł przymiotnikowych w *Słowniku* Linde pisze: „Przy przymiotnikach kładę: -a, -e lub -ia, -ie na znak zakończeń każdego rodzaju” (*Słownik*, t. I, *Skróceń grammatycznych wytuszczenie*).

Przykłady:

akademicki, a, ie; **barbaryjski**, **barbarzyński**, a, ie; **główny**, -a, -e; **jeżynowy**, -a, -e; **katolicki**, -a, -ie; **leśniany**, -a, -e; **nasłoneczny**, -a, -e; **obły**, -a, -e.

Kilkanaście haseł przymiotnikowych na początku I tomu *Słownika* (do hasła *analogiczny* włącznie) zostało opatrzonych symbolem części mowy (skrót *przm.*), por.:

aliansowy, a, e. *przm.*; **allegoryczny**, a, e. *przm.*; **aloesowy**, a, e. *przm.*; **alpejski**, a, ie. *przm.*; **amarantowy**, a, e. *przm.*; **ambassadorski**, a, ie. *przm.*; **analityczny**, a, e. *przm.*; **analogiczny**, a, e. *przm.*

Krótkie (rzeczownikowe) formy przymiotników Linde opracowuje łącznie z formami odmiany zaimkowej, bez dodatkowej informacji. Nie ma też żadnej reguły, którą z tych form podaje jako pierwszą, np.:

gotowy, **gotów**, -a, -e; ***hard**, **hardy**, -a, -e; **łaskaw**, **łaskawy**, -a, -e; **mądry**, **mądr**, -a, -e; **mocny**, **mocen**, -cna, -cne; **niebezpieczny**, ***niebezpieczn**, -a, -e; **niemocen**, **niemocny**, -a, -e; 1) **pilny**, **pilen**, -lna, -lne; **podobny**, **podobien**, -bna, -bne; **równy**, **rówien**, f. równa, n. równe; **sławny**, ***sławien**, -wna, -e; **wolny**, ***wolen**, -lna, -lne;

Niektóre hasła przymiotnikowe mają bardziej rozbudowaną informację. Składają się na nią: końcówki rodzajowe + forma (formy) stopnia wyższego + symbol stopnia (*comp.*, *compar. comparat.*), np.:

czarny, a, e, Czerniejszy *Comparat.*; **czysty**, ***czystotny**, a, e, **czystszy**, **czyściejszy** *Comp.*; **długi**, a, ie, *Comp.* Dłuższy; **dobry**, a, e (*Compar.* Lepszy); **gęsty**, -a, -e, *comp.* gęściejszy *et* gęstszy; **głęboki**, -a, -ie, *Compar.* *głębokszy, głębszy; **gorzki**, -a, -ie, *compar.* Gorzciejszy; **krótki**, -a, -ie, Krótszy *comp.*; **mały**, -a, -e (*comp.* mniejszy); **mądry**, **mądr**, -a, -e, Mądrzejszy, Mędrszy *Compar.*; **nagły**, -a, -e, Naglejszy *comp.*; **nizki**, **niski**, -a, -ie, *comparat.* niższy; **prosty**, -a, -e, Prostszy, Prościejszy *Comp.*

Należy odnotować, że symbol stopnia wyższego nie występuje w stałej pozycji. Linde umieszcza go przed formą albo po formie stopnia wyższego.

Przymiotniki ekspresywne opracowuje Linde bardzo niekonsekwentnie. Opisuje je najczęściej łącznie z przymiotnikami podstawowymi, opatrując symbolem *intensiv.* (*intens.*), przy czym w *Słowniku* znaleźć można kilka wariantów tego opisu:

a) przymiotnik podstawowy + końcówki rodzajowe + przymiotnik ekspresywny + symbol *intensiv.*, np.:

rychły, a, -e, **rychluchny** *intensiv.*;
smaczny, -a, -e, **smaczniuchny** *intensiv.*;
wątlwy, -a, -e, **wątluchny** *intensiv.*;

b) przymiotnik podstawowy + końcówki rodzajowe + przymiotnik (przymiotniki) ekspresywny + końcówki rodzajowe + symbol *intensiv.*, np.:

kaprawy, -a, -e, **kapraweńki**, -a, -ie *intensiv.*;
powolny, -a, -e, **powolniuchny**, **powolniuteńki**, **powolnusięńki**, **powolniutki**, -a, -ie *intensiv.*;

c) przymiotnik podstawowy + końcówki rodzajowe + przysłówek + symbol przysłówka + przymiotnik ekspresywny + symbol (*intens.*, *intensiv.*), np.:

biedny, a, e, **biednie**, **biedno** *adv.*, **biedniuchny** *intens.*;
ochędożny, -a, -e, **ochędożnie** *adv.*, **ochędożniuchny** *intensiv.*;
śliczny, -a, -e, **ślicznie** *adv.*, **śliczniuchny** *intens.*;

Ostatni wariant wydaje się najmniej trafny. Przymiotniki ekspresywne, skoro zostały oddzielone przysłówkami od przymiotników podstawowych, winny mieć końcówki rodzajowe (por. wariant b)).

Przymiotniki substancywizowane mają informację gramatyczną, na którą składa się: końcówka dopełniacza + symbol rodzaju gramatycznego + symbol części mowy (*subst.*, *substantive*), np.:

buńczuczny, -ego, *m.*, *Substantive*; **główne**, -ego, *n.* *Subst.*, **łożniczy**, -ego, *m.*, *subst.*; **mostowniczy**, -ego, *m.*, *subst.*; **mostowy**, -ego, *m.*, *subst.*; **odstępne**, -ego, *n.*, *subst.*; **owieśny**, -ego, *m.*, *subst.*; **sążniowe**, -ego, *n.*, *Subst.*

P r z y s ł ó w e k

O sposobie opracowania przysłówków odprzymiotnikowych pisze Linde: „Z przymiotnikami zwyczajnie połączyłem pochodzące od nich *przysłówki* czyli *adverbia*, co oznaczam dodając do zakończenia: -ie lub -o *adv.*, lub też przysłk” (*Słownik t. I, Skróceń grammatycznych wyłuszczenie*).

Tylko niektóre przysłówki odprzymiotnikowe zostały opracowane w *Słowniku* łącznie z hasłami przymiotnikowymi. Informacja gramatyczna składa się wówczas z dwóch elementów:

a) zakończenia przysłówka + symbolu części mowy (*adv.*), np.:

dowcipny, a, e, -ie *adv.*, **gałganowaty**, -a, -e, -o *adv.*; **krotofilny**, **krotochwilny** -a, -e, -ie *adv.*; **madzisty**, -a, -e, -o *adv.* **naiwny**, -a, -e, -ie *adv.*; **obłąkowaty**, -a, -e, -o *adv.*; **schlebny**, -a, -e, -ie, *adv.*; **strusowaty**, -a, -e, -o *adv.*; **wieżaty**, **wieżysty**, -a, -e, -o, *adv.*;

b) całej formy (form) przysłówka + symbolu części mowy (*adv.*, *adverb.*; *przysłk.*), np.:

bolesny, **bolesciwy**, a, e, **boleśnie**, **bolesciwie**, **bolesno** *przysłk.*; **braterski**, a, ie, **braterskie**, **bratersko**, po **bratersku** *przysłk.*; ***fałeczny**, ***fałeczny**, a, e, **fałecznie** *przysłk.*; **małoważny**, -a, -e, **małoważnie** *adv.*; **okoliczny**, -a, -e **okolicznie** *adv.*; **omylny**, -a, -e, **omylnie** *adv.*; **szczelny**, -a, -e, **szczelnie** *adv.*; **szpetny**, ***szpatny**, -a, -e, **szpetnie**, **szpetno** *adverb.*; **uboczny**, -a, -e, **ubocznie** *adverb.*; **wesoły**, **wesoł**, -a, -e, **wesoło** *adv.*

Przytoczone przykłady pokazują, że podawanie formy całego przysłówka było czasami uzasadnione (odmiankami postaci przymiotnika lub przysłówka), ale niejednokrotnie nie było takiej konieczności. Na przykład Linde podaje całe formy przysłówków tworzonych regularnie od takich przymiotników, jak:

bezsłowny, a, e, **bezsłownie** *adv.*; **bezsładny**, a, e, **bezsładnie** *adv.*; **bezsławny**, a, e, **bezsławnie** *adv.*; **comiesięczny**, a, e, **comiesięcznie** *przysłk.*; **cominutny**, a, e, **cominutnie** *przysłk.*; **coniedzielny**, a, e, **coniedzielnie** *przysłk.*, **conocny**, a, e, **conocnie** *przysłk.*

Gdy przysłówki odprzymiotnikowe stanowią w *Słowniku* odrębne, samodzielne hasła, na informację gramatyczną składa się:

a) symbol części mowy (*adv.*, *przysłk.*), np.:

aktualnie, *adv.*; **brylasto** *przysłk.*; **chromo**, *przysłk.*; **chyżo** *przysłk.*; **cierpko** *przysłk.*; **konno** *adv.*; **marnie** *adv.*; **obłudnie** *adv.*; **szaro** *adv.*; **trudno** *adv.*;

b) symbol części mowy + forma stopnia wyższego + symbol (*comp.*, *compar.*), np.:

ciężko, **ciężko**, ***cięższe** *przysłk.*, Ciężej *comp.*; **długo** *adv.* Dłużej *Comp.*; ***gładce**, **gładko** *Adverb.* Gładziej *Compar.*; **grubo**, ***grubie** *Adverb.*, grubiej *Comp.*; **krótko** *adv.*, Krocój *comp.*; **mądrze** *adv.*, *compar.* mędrzej; **rychło** *adv.*, **rychlej** *Comp.*;

c) symbol części mowy + forma stopnia wyższego + symbol (*comp.*) + formacje ekspresywne + symbol (*intensiv.*)¹⁴, np.:

prędko *adv.*, Prędź *Comp.*, Prędziuchno, Prędziuczko, Prędziusieńko, Prędziusieczko, Prędziuteńko *intensiv.*;

prosto *adv.*, Prościój *comp.*, Prościuchno, Prościuteńko, Prościusieńko, Prościutko *intensiv.*;

skoro *adv.*, Skorzej *comparativ.*, Skoruczko *intensiv.*

Oboczne postaci przysłówków (na *-o*, *-e*), jeśli nie różnią się znaczeniem, opracowuje Linde łącznie, np.:

błędliwie, **błędliwo** *przysłw.*¹⁵; **ekliwie**, **ekliwo** *przysłk.*; **dworskie**, **dworsko**, *po dworsku*, *adv.*; **ledwie**, **ledwo** *adv.*; **markotnie**, **markotno** *adv.*; **pochmurno** *et pochmurnie* *adv.*; **rażno**, **rażnie** *adv.*; **smacznie**, **smaczno** *adv.*; **szumnie**, **szumno** *adv.*; **trwale**, **trwało** *adv.*

Przysłówki odprzymiotnikowe ekspresywne zostały w *Słowniku* opracowane łącznie z hasłami przymiotnikowymi (przymiotnikami ekspresywnymi) lub z hasłami przysłówkowymi (przysłówkami podstawowymi). W pierwszym wypadku na informację gramatyczną składa się zakończenie przysłówka, podawane zwykle w formie opisowej (*adverbia na /in -o; adv. finiunt in -o*), np.:

ciepluchny, a, e, **ciepluczki**, **cieplutki**, **cieplusieńki**, **ciepluteńki**, **cieplusieneczki**, a, ie, *adverbia na -o*;

króciuchny, **króciuczki**, **króciutki**, **króciusieńki**, **króciusieneczki**, -a, -ie (*adv. finiunt in -o*);

¹⁴ Gdy formacje ekspresywne nie są zapisywane w postaci hasłowej, traktuję je jako element informacji gramatycznej (słowotwórczej).

¹⁵ Nietypowy skrót, może błąd druku.

miluchny, -a, -e, **milusieński**, **miluteński**, **milutki** -a, -ie, *adverbia in -o*;
maluchny, a, e, **maluczki**, a, ie, **maluśki**, **maluty**, **malusieńki**, **malusieneczki**,
malutenieczki, **maluturny**, **malutynienki**, **malutuperny**; *Adverbia faciunt in: -o, ut:*
maluchno, maluczko etc.

Wyjątkowo informacja nie ma postaci opisowej, ale typową dla przysłówków podstawowych, por.:

łacniuchny, **łaćwiuchny**, **łatwiuchny**, a, e, **łacniuczki**, **łaćniusienki**, **łatniusieńki**,
łatniuchny, a, ie, -o *adv.*

Gdy przysłówki ekspresywne znajdują się w szeregu z przysłówkiem podstawowym, wówczas formacje ekspresywne opatrzone są symbolem *intensiv.*, np.:

równo *adverb.* **równiuczko**, **równiutko**, **równiusieńko**, **równiutenko** *intensiv.*
sucho *adverb.*, **suchuczko**, **suchuteńko**, **suchuteneczko** *intensiv.*;
skromnie *adverb.*, **skromniuchno**, **skromniusieńko**, **skromniutko** *intens. adv.*;
wolno, **wolnie** *adv.*, **wolniuchno**, **wolniusieńsko**, **wolniuteńko** *intensiv.*

Informacja gramatyczna przy przysłówkach innych niż odprzymiotnikowe ogranicza się zwykle do symbolu części mowy *adv.* (*adverb. przysłk.*), np.:

*blizu, *przstk.*; **dosyć**, **dość** *adv.*; **dwojako**, *adv.*; **dziś**, ***dzisia**, **dzisiaj** *adverb.*; **już**,
jusz *adverb.*; **kryjomką**, **kryjomko**, **kryjomo**, **kryjomie**, **kryjówką** *adv.*; **mieszano**
adv.; **niemieszkanie**, **niemieszkale** *adverb.*; **pieszo**, **pieszą** *adv.*; **precz** *adv.*;
samopas *adv.*; **wstecz**, **na wstecz**, *adv.*

Przysłówki okolicznościowe typu *cichaczem*, *milczkiem*, *po omacku*, itp. mają w *Słowniku* postać hasłową i typową dla przysłówków informacją gramatyczną, np.:

cichaczem *przysłk.*; ***duchem**, ***duszem**, **duszkciem** *adv.*; **milczkiem** *adv.*¹⁶; **okra-
kiem** *adv.*; **omacmie**, **omackiem**, **omacką**, **po omacku**, **w omacku**, **omacku**, *adv.*;
raptem, **raptownie** *adv.*; **żywciem** *adv.*

Zwraca uwagę fakt, że niektóre z przysłówków okolicznościowych Linde opatruje symbolem *adverbialiter*, np.:

chyłem, **chyłcem**, **chyłkiem** *adverbialiter* ; **hurmem**, **churmem**, ***hurumą**, *adver-
bialiter* ; **ciurkiem**, **ciorkiem**, *adverbialiter*; *Po ciemku*, *adverbialiter*; ***spół**, *we*
spół, *współ*, ***społu**, *pospołu*, **społem**, ***Spolek**, *społecznie* *adverbialiter*.

¹⁶ Linde zapisuje to hasło w szeregu **milząc** ***milczęcy**, **milczkiem** *adv.*

Przysłówki miejsca i czasu mają z reguły w *Słowniku* dokładną informację gramatyczną. Należą tu:

a) przysłówki miejsca, opatrzone symbolem *adv. loci*, np.:

indzie, indziej *Adv. loci*; **inędy** *Adv. loci*; **kędy**, *Adv. loci*; **kędykolwiek**, *Adv. loci*; **nizkąd, niskąd** *adv. loci*; **ondzie, ondzież** *adverb. loci*; **owdzie, *owo tu**, *adv. loci*; **owąd** *adv. loci*; **tam** *Adverb. loci*; **tamtędy**, *Adv. loci*; **ztał, stąd** *adv. loci*; **ztamtąd** *adv. loci*;

b) przysłówki czasu, opatrzone symbolem *adv. temp.* (*Adv. temporis, adverbium temporis*), np.:

inedy, inegdy *Adv. temporis*; **nim** *adv. temp.*; **ninie** *adv. temp.*; **nigdy** *adverbium temporis*; ***odtychmiast** *adv. temp.*; ***onegda, onegdaj, *onegdy, *ongi** *adv. temp.*; **wczoraj, wczora** *adv. temp.*;

c) przysłówki miejsca i czasu, przy których informacja gramatyczna składa się z dwóch symboli (*adv. + tempor. et loci*) lub symbolu *adv. temp. et loci*, por.:

pokąd *adv.; tempor. et loci*; **potąd** *adv. temp. et loci*;
póki, *póko, *adv. temp. et loci*.

Jednak nie wszystkie przysłówki czasu i miejsca mają w *Słowniku* tak dokładną informację, por. np.:

odkąd *adv. loci*; **odtąd** *adv.*;
*wszędę, *wszędędy, wszędzie *adv.*

Przysłówki odliczebnikowe *samowtór, samotrzeć* Linde opisuje jak przymiotniki, por.:

samotrzyć, -ia, -ie¹⁷; **samowtor**, -a, -e.

Zaimki osobowe zostały opracowane bardzo dokładnie. Linde podaje katalog form fleksyjnych i definicję (w różnej kolejności), którą formuluje po łacinie lub po polsku, np.:

ja ‘*pronom. primae person.*’; *Gen. mnie, Dat. mnie et mi; Acc. mnie et mię; Instr. mną; Loc. o mnie, - Plur. my;*

ty, *Gen. ciebie, Dat. ci, tobie, Acc. cię, ciebie; Instr. z tobą, Loc. w tobie; Plur. Wy, Was, qu. v. ‘pronom. personale secundae personae’;*

¹⁷ W artykule hasłowym Linde informuje o przysłówkowym użyciu tego wyrazu, por. „Przyszła do niego matka boża samotrzeć” (*adverb.*) *Sk. Żyw.1,117*.

my 'piérwszy przypadek liczby mnogiej zaimku osobistego Ja'; *Genit. et Accusat.* Nas; *Dat.* Nam; *Instr.* z Nami; W dawnych pismach znajduje się, (co i dotąd w używaniu jest u wieśniaków naszych); *Dualis*; naju = nas; nama = nami.

Zaimek zwrotny *się*:

się *Pronom. Sing. et Plur., - Gen.* siebie, *Dat.* sobie, *vulgar.* se, *Accus.* się *et* siebie, *Instr.* sobą; (brak formy miejscownika).

Dość dokładnie zostały opracowane także zaimki dzierżawcze, chociaż poszczególne hasła różnią się opisem i charakterem informacji, por.:

mój, *f.* Moja *contr.* Ma, *N.* moje, *contr.* Me 'pronom. possess. primae pers. Sing.'; **twój**, twoja, *contr.* twa; twoje, *contr.* twe 'pronom. possessivum secundae personae' (*ob.* Ty);

swój, *Fem.* swoja, *contr.* swa; *Neutr.* swoje, *contr.* swe.

Zamiast definicji Linde podaje informację o zakresie użycia tego zaimka: „*Pronomen hoc locum tenet reliquorum possessivorum, quoties subiectum sermonis pertinet ad personam Verbo expressam*; n.p. póydę do swego ogroda, czy póydziesz dziś do swego ogroda; poszedł do swego ogroda, itd. *Quando vero persona Verbi difert a persona, ad quam pertinet subiectum sermonis, unaquaeque earum, suo exprimenda est Possessivo*: Prosiłem go do twego ogroda; czyś go zaprosił do mego ogroda? brat mój prosi, żebyś przyszedł do iego ogroda = brat mój prosi cię do swego ogroda etc.”.

Jeszcze inaczej opisane są zaimki *nasz*, *wasz*, por.:

nasz, -a, -e 'pronom. possessivum primae personae pluralis';

wasz, -a, -e 'Pronom. Possess. secundae personae Pluralis'.

Przy zaimkach wskazujących Linde podaje formy rodzajowe (niekiedy fleksyjne) oraz symbol (nie zawsze) charakteryzujący rodzaj zaimka, por.:

1. **on**, ona, ono, *demonstr.*;

ów, ***owen**, owa, owo; *G.* owego, owej, owego;

tamten, **tam ten**, tamta, tamto;

ten, ta, to: *Instr.* tym, tém, *plur.* ci, te; *Accus.* tych, te; *Instr.* z temi; *Loc.* w tych; *pronom. demonstrativum*.

Zaimki względne i pytajne również nie mają jednolitej informacji gramatycznej, por. np.:

co, ***czo**, *G.* czego, *D.* czemu, *Instr.* czym, czém, *Loc.* w czym, w czém;

kto, *Gen.* kogo, *Dat.* komu, *Loc. et Inst.* kim; *cum enclitico* Ktoż, kogoż, komuż, kimże;

jaki, -a, -ie; **jakowy**, -a, -e;

który, -a, -e 1. *pronom. relativum*; 2. który? *et cum enclitico* któryż? *interrogationis directae et indirectae*.

Przy zaimkach nieokreślonych informacja składa się zwykle z dwu elementów: form (zakończeń) rodzajowych oraz formy (zakończenia) drugiego przypadku. Czasem występuje tylko jeden z tych elementów. Stale brak symbolu części mowy, np.:

ktokolwiek, *Gen. kogokolwiek*; **któzkolwiek**, *Gen. kogożkolwiek*; **którykolwiek**, *którakolwiek*, *którekolwiek*, *G. któregokolwiek*, *któréjkolwiek*; **jakikolwiek**, *Jakakolwiek*, *Jakiekolwiek*; **jakiśkolwiek**, *Jakaśkolwiek*, *Jakieśkolwiek*; **ktoś**, **ktosiś**, *Gen. kogoś*, *Dat. komuś*; *sed etiam Gen. ktosia*, *Dat. ktosiu*; **jakiś** -aś, -ieś; **jakisiś**, *Jakasiś*, *Jakiesiś*; **niektóry**, -a, -e; **niekto**, *G. niekogo*.

Zaimki przeczące *nikt*, *żaden* również nie mają symbolu części mowy, por.:

nikt, ***nikto**, *G. -ogo*, *D. -omu*, *Instr.*, *nikim*;

żaden, ***żadny**, -dna, -dne.

L i c z e b n i k

Przy liczebnikach głównych, nie wykazujących zróżnicowania form w zależności od rodzaju gramatycznego, informacja gramatyczna ogranicza się do formy (zakończenia) drugiego przypadku. Czasem pojawia się symbol części mowy (*Num. card.*, *num. cardin.*), np.:

dwadzieścia, *G. dwudziestu*; **dwieście**, *G. dwóchset*; **pięć**, -iu; **pięćdziesiąt**, *G. pięciudziesiąt*; **sześć**, *ściu*, *obs. ści*, *Num. card.*; **dziesięć**, -ięci, *et -ięciu*, *num. cardin.*

Przy liczebnikach głównych, wykazujących zróżnicowanie form zależnie od rodzaju gramatycznego, Linde podaje formy rodzajowe w postaci hasłowej (z komentarzem gramatycznym) oraz formę (zakończenie) drugiego przypadku, por.:

dwaj *masc. person.*, **dwa** *masc. et neutr.* - **dwie** *femin.*, **trzy**, *Masc. Viror.* **trzej**; *G. trzech*; **cztery**, **czterzy**, *G. -éch*; *mascul. exclus.* **czterzej**.

Natomiast przy liczebniku **jeden** Linde podaje tylko zakończenia rodzajowe. Informacja o części mowy zawarta została w definicji, por.:

jeden, -dna, -dno 'licząc, jako *Numer Cardinalis*, uprzedza dwa, znacząc to co raz'.

Liczebniki nieokreślone mają mniej lub bardziej rozbudowaną informację o formach fleksyjnych i ewentualnie określenie części mowy *numerus indefinitus* (jako element definicji), por.:

kilka, G. -u, D. -om, A. kilku *et* kilka, I. kilką, L. w kilku ‘*numerus indefinitus* od trzech do dziesięciu’; **kilkanaście**, *Kilanaście, *Kilonaście, G. kilkunastu ‘*numerus indefinitus* od dziesięciu do dwudziestu’; **kilkadziesiąt**, ***kiladziesiąt**, G. kilkadziesiąt.

Liczebniki porządkowe są z reguły opisane jak przymiotniki, np.:

czwarty, a, e ; **czterdziesty**, a, e; **trzeci**, -ia, -ie; **pięćdziesiąty**, a, e; **trzechsetny**, -a, -e.

Wyjątkowo pojawia się tutaj symbol części mowy, por. np.:

dziesiąty, a, e, *num. ordin.*

Rozbudowaną informację ma liczebnik *pierwszy*, por.:

pierwszy, -a, -e, *Num. ord.*; *nostrum* pierwszy *proprie comparativus est obsoleti positivi* **pierwy**, -a, -e.

Informację taką, jak przymiotniki mają też:

a) liczebniki mnożne, np.:

po-dwójny, -a, -e, po-dwójnie *adverb.*; **potrójny**, -a, -e, -ie *adv.*; **poczwórny**, -a, -e, poczwornie *adv.*; **popiętny**, -a, -e; **poszosny**, **poszostny**, -a, -e, -o *adv.*; **posiódmny**, -a, -e, **posiedmny**;

b) liczebniki iloraki, np.:

dwojaki, a, ie; **trojaki**, a, ie; **czworaki**, a, ie; **pięcioraki**, -a, -ie, **pięciorzy**, -a, -e, **pięciorny**, -a, -e;

c) liczebniki zawartości (dawna kategoria odnosząca się do dziesiątków), np.:

pięćdziesiątny, a, e; **siedmdziesiątny**, a, e; **ośmdziesiątny**, a, e.

Liczebniki zbiorowe nie mają jednolitej informacji. Najczęściej (poczynając od liczebnika *pięcioro*) składa się ona z zakończenia formy dopełniacza + symbolu rodzaju gramatycznego, np.:

sześcioro, -rga, *n.*; **siedmioro**, -rga, *n.*; **dziesięcioro**, -rga, *n.*; **dwadzieścioro**, **dwudzieścioro**, -rga, *n.*

Inaczej wygląda informacja przy liczebnikach *dwoje*, *troje*, *czworo*, por.:

dwoje, ***dwojgo**, ***dwojko**, *G.* dwojga; **troje**, *G.* trojga, *neutr.*; **czworo**, czworga, *zbiorowo*.

Przy liczebniku *pięcioro*, oprócz zwykłej informacji, znajduje się komentarz gramatyczny, por.:

pięcioro, -rga, *n.*; *Pięcioro idem quod pięć, vel pięć ich; sed de certis rebus dicitur, e. gr., pięcioro chleba, de nondum adultis pięcioro kurcząt, prosiąt, jagniąt, chłopiąt, item de pluralibus et collectivis, ut pięcioro taczek, nożyczek do strzyżenia, wideł, pięcioro ludzi, niebios. Cn.Th.*

Niektóre liczebники ułamkowe zostały opatrzone informacją o łączliwości rodzajowej (wyjątkowo też składniowej), por.:

pół-czwarta, *cum masc. et neutr.*, **pół-czwartej**, *cum fem.*, czego; **półdziewiąta** *cum masc. et neutr.*, **półdziewiątej**, *cum femin.*; **półdziesiąta** *cum masc. et neutr.*, **półdziesiątej** *cum fem.*

Natomiast brak informacji gramatycznej przy liczebnikach: **półtora**; **półtrzecia**; **półsiódma**.

C z a s o w n i k

Formą hasłową jest bezokolicznik, a nie jak w dotychczasowej tradycji leksykograficznej 1. osoba czasu teraźniejszego¹⁸. „W czasownikach *in verbis* - pisze Linde - nie mało sobie pracy ułatwiłem, a jak sobie pochlebiam, nie bez korzyści i wygody dla czytelnika zrobiłem, kładąc na czele, nie jak dotąd zwyczajem było, pierwszą osobę czasu teraźniejszego, lecz tryb bezokoliczny *infinitivum*” (*Słownik*, t. I, s. XII).

Informacja gramatyczna przy hasłach czasownikowych jest niejednolita i niekonsekwentna. W *Słowniku* można wyróżnić przynajmniej kilka sposobów opisu gramatycznego tej części mowy. Najogólniej biorąc, wszystkie sposoby opisu czasownika sprowadzają się do dwóch typów: 1. zawierającego informację o formach fleksyjnych; 2. nie zawierającego takiej informacji. Na temat innych elementów informacji gramatycznej, występujących przy hasłach czasownikowych, Linde pisze:

„Przy czasownikach, czyli werbach znajdują się następujące znaki:

cz., czyn., t. j. słowo czynne, *activum*.

biern., t. j. słowo bierne, *passivum*.

nijk., t. j. nijakie, *neutr.*

¹⁸ Trzeba jednak odnotować, że już w *Mowniku Troca* dość często formą hasłową jest bezokolicznik.

czstl., t. j. częstotliwe, *frequentativum*.

jdntl., t. j. jednotliwe, *instantaneum*.

cont. czyli *kont.*, t. j. *continuativum*.

dk., *dok.*, t. j. słowo dokonane, *actionis perfectae*.

ndk. *ndok.*, t. j. słowo niedokonane, *actionis imperfectae*.

zaimk., t. j. słowo zaimkowe, *reciprocum*” (*Słownik*, t. I, *Skróceń grammatycznych wyluszczenie*).

Jak słusznie zauważa Gruszczyński, „część informacji przekazywanych za pomocą tych skrótów jest nieistotna z punktu widzenia formalnego opisu języka – nie mają one bowiem najczęściej żadnego wpływu na zasób form w wyrazie paradygmatycznym – część zaś jest redundantna w stosunku do samej postaci czasownika („zaimkowość sygnalizowana jest przecież przez samą obecność zaimka *się*”)¹⁹. Większość elementów informacji znajdujących się przy hasłach czasownikowych należy nie do opisu formalnego, ale (zgodnie ze stanowiskiem Lindego) do opisu semantycznego czasownika. Względami semantycznymi uzasadniał na przykład potrzebę odróżniania czasowników dokonanych i niedokonanych: „(...) w słowniku tym znajdzie się kilka innowacji – pisał Linde w 1797 r. – na czele zamiast czasu teraźniejszego – bezokolicznik, czasowniki dokonane zostaną oddzielone od niedokonanych itd. Musi to w końcu nastąpić, jeśli w ogóle mają być oddane tak często delikatne r ó ż n i c e z n a c z e n i o w e (podkr. – B. M.) czasowników, a przez to prawdziwiej przedstawiony duch języka w swoich najbardziej osobliwych właściwościach”²⁰.

Do charakterystyki semantycznej czasowników należą także pozostałe, wymienione przez Lindego, elementy informacji gramatycznej. W takim semantyczno-gramatycznym podejściu do języka widać wyraźne wzorowanie się autora *Słownika* na *Gramatyce* Kopczyńskiego, zgodnie z którą czasowniki *iednotliwé, częstotliwé, dokonané, niedokonané, czynné, bierné, nijakié* to „Nazwiska Grammatyczne, które się daią wyrazom, przez wzgląd na ich znaczenie”²¹.

Informację o formach fleksyjnych mają w *Słowniku* z reguły czasowniki bezprzedrostkowe. Opis gramatyczny takich haseł wygląda następująco:

¹⁹ Dz. cyt., s. 72.

²⁰ M. P t a s z y k, *Prospekty Słownika polskiego wyrazów zadawnionych i teraz używanych Samuela Bogumiła Lindego z 1797 r.* (w tłum. K. Pienkosa), „Ze skarbca kultury” 1983, z. 38, s. 151-152.

²¹ O. K o p c z y ń s k i, *Grammatyka dla szkół na klasę trzecią*, Krzemieniec 1811, s. 2.

a) zakończenie 3. os. 1. poj. czasu przeszłego i czasu teraźniejszego (dla dokonanych przyszłego) + symbol strony/przechodniości + symbol aspektu/krotności/inny, np.:

dłubać, -ał, -ie, *cz. ndk.*; **filtrować**, -ał, -uje, *cz. ndk.*; ***hangować**, -ał, -uje, *Act. ndk.*; **komunikować**, -ał, -uje, *cz. ndk.*; **krotnąć**, -ał, -ie, *nijk. jdntl.*; **macać**, -ał, -a, *Act. ndk.*; **machlować**, -ał, -uje, *Intr. ndk.*; **markotać**, -ał, -a *et -oce, Intr. et Transitive. ndk.*; **pracować**, -ał, -uje, *cz. kont.*

W wersji rozbudowanej informacja przedstawia się następująco:

b) zakończenie 3. os. 1. poj. czasu przeszłego i czasu teraźniejszego (dla dokonanych czasu przyszłego) + symbol strony czasownika + symbol aspektu + forma (formy) aspektu dokonanego/ + symbol aspektu, np.:

dysponować, ał, uje, *Act. Niedok.*, zadysponować, udysponować, *dk.*; **głodzić**, -ił, -i, *cz. ndk.*; wygłodzić, ogłodzić, *dk.*; **grzybieć**, -iał, -ieje, *nijk. ndk. zgrzybieć Dok.*; **maćić**, -ił, -i, *Act. ndk.*, zmaćić, pomaćić, zamaćić, *dok.*; 1. **pachać**, -ał, -a, *cz. ndk.*, spachać, *dk.*

Brak konsekwencji Lindego w opisie gramatycznym czasowników widać na przykładzie czasowników jednosylabowych (regularnych). Względnie stałym elementem informacji są tutaj tylko całe formy 3. osoby 1. poj. czasu przeszłego i teraźniejszego. Pozostałe składniki opisu są przy każdym haśle inne:

a) symbol strony + symbol aspektu + forma (formy) aspektu dokonanego + symbol aspektu, np.:

ryć, rył, ryje, *cz. ndk.*, uryć *dk.*;
tyć, tył, tyje, *med.²² ndk.*, utyć, styć, potyć *dk.*

W wersji rozbudowanej, por.:

bić, bił, bije, *czyn. niedokn.*, zbić, ubić *dokn.*, bijać *częstl.*;

b) symbol strony + symbol aspektu + formy (+ symbole) innych kategorii gramatycznych, np.:

myć, mył, myje, *cz. ndk.*, Myjać, *Frequ.*;
wić, wił, wije, *cz. ndk.*, Winać *jdntl.*, Wijać *Cont.*;
pić, pił, pije, *cz. ndk.*, (Pijać *frequ.*).

²² O symbolu med. przy hasłach czasownikowych piszę w dalszej części artykułu.

Niekonsekwencja leksykografa widoczna jest nawet przy sposobie podawania informacji o formach 3. osoby 1. poj. czasu przeszłego i teraźniejszego, por.:

kryć, -ył, -yje, *Act. ndk.*, skryć, ukryć *Dok.*;
szyć, -ył, szyje *cz. ndk.*, uszyć *dk.*

Informacja gramatyczna przy czasownikach nieregularnych obejmuje całe formy fleksyjne (różne zestawy) oraz:

a) symbol strony + symbol aspektu, np.:

brać, brał, biorą (bierą *W. Pst. W. 354*), bierze, biorę, *czyn. nied.*;

1.) **czcić**, czcił, czci, czcąc, *czyn. nied.*;

*zrzec, źreć, żarł, źre, źrze, źrę *cz. ndk.*;

b) symbol strony/przechodniości + symbol aspektu + forma (formy) aspektu dokonanego + symbol aspektu, np.:

chcieć, chciał, chcieli, chce, chcąc, *transit. et intransit. niedok.*, zechcieć, *dok.*;

2.) ***czcić**, ***czyścić**, czedł, czcił, czci, czcie, tcie, czcąc, *czyn. nied.*, szcić, przeczyć *dok.*;

gnieść, gniótł, gnietli, gniecie, gniotę, *cz. nk.²³*; zgnieść, pognieść, *dk.*;

miać, miał, mnie, mnę, *cz. ndk.*, zmiać *dk.*;

prać, prał, pierze, piorę, *cz. ndk.*, uprać, sprać *dk.*;

c) symbol strony + symbol aspektu + forma (i symbol) krotności/inne, np.:

ciec, ciekł, ciecze, ciekę, *nijk. nied.*, cieknać *jedntl.*;

pleść, plótł, pletli, plecie, plotę, *cz. ndk.*, Platać *czstl.*;

spać, spał, śpi, śpię *med. ndk.*, Sypiać *Freq.*;

trzeć, tarł, trze, trę, *cz. ndk.*, *cierać *kont.*

Przy niektórych czasownikach bezprzedrostkowych Linde nie podaje informacji o formach fleksyjnych. Ponieważ taka informacja jest w *Słowniku* typowym, niemal stałym elementem opisu gramatycznego czasowników bezprzedrostkowych, uznać chyba trzeba, że jej brak przy niektórych hasłach jest jednym z przykładów, świadczącym o braku konsekwencji leksykografa. Na opis gramatyczny takich czasowników składa się zwykle: symbol strony + symbol aspektu/krotności + forma (formy) aspektu niedokonanego/dokonanego + symbol aspektu, np.:

²³ Skrót nietypowy, może błąd druku.

buzować *czyn. nied.*, z**u**zować, wy**u**zować *dok.*; **chłonać** *czynn. jedntl.*, ochłonać, pochłonać *dok.*; **czaić** się *zaimk. nied.*, uczaić się, zacaić się, *dok.*; **darzyć** *cz. ndk.*, u**dar**zyć, z**dar**zyć *dk.*; dociągnąć, *cz. dk.*, Dociągać, *niedok.*; **gapieć** *nijak. nied.*, z**g**apieć *dok.*; **gardzić**, *czyn. ndk.*, pogardzić, wzgardzić, *dok.*; **grabiec** *nijak. ndk.*, z**g**rabiec *dk.*; **majętnić**, *cz. ndk.*, umajętnić, *dk.*; **mączyć**, *cz. ndk.*, umączyć, pomączyć, *dk.*; **pocić** się, *Rec. ndk.*, spocić się *dk.*; **pustoszyć** *cz. ndk.*, spustoszyć *dk.*

Czasowniki przedrostkowe ze względu na składniki występującej przy nich informacji gramatycznej można podzielić na dwie grupy. Do pierwszej należą hasła, przy których znajduje się informacja o formach fleksyjnych, do drugiej – hasła, przy których brak takiej informacji.

Opis gramatyczny czasowników przedrostkowych z grupy pierwszej zawiera zwykle informację o formie 3. os. 1. poj. czasu przyszłego. Całość informacji przy tych czasownikach przedstawia się następująco: symbol czasu przyszłego (skrót *F.*, *f.*) + forma 3. osoby czasu przyszłego liczby poj. + symbol strony + symbol aspektu/krotności²⁴, np.:

nagrabić, *f. nagrabi, cz. dk.*; **nakarmić**, *F. nakarmi, Act. Dok.*; **naliczyć**, *f. naliczy, cz. dk.*; **pobrać** się, *F. pobraci się Rec. dk.*; **połgnąć**, *F., połgnie neutr. jdntl.*; **przebyć**, *F. przebędzie med. dk.*; **umazać** *F. umaże cz. dk.*; **upłakać** *F. upłacze cz. dk.*; **upłatać** *cz. dk., upłacze F.*; **wybajać**, *F. wybaje cz. dk.*; **wypaplać**, **wypapłotać** *cz. dk. wypapla, wypaplocze F.*; **wyryć** *cz. dk. wyryje F.*

Inny i dość zróżnicowany opis gramatyczny mają czasowniki przedrostkowe, utworzone od czasowników nieregularnych, por. np.:

poboić się, pobał się, *F.*, pobo*i* się, *Rec. dk.*;
przygnieść, *F. przygniecie, przygniotę, czyn. dk.*;
przeprząść, przeprzą*dł*, przeprzą*dła*, *F. przeprządzie cz. dk.*;
przybiec, Przybie*dz*, przybie*gł*, *F. przybiegnie, Przybieży intr. dk., Przybiegać, Przybieżać ndk.; Przybiegiwać frequ.*;
upleść, upł*ó*tł, *F. uplecie, uplotę cz. dk., Uplatać ndk.*;
wybiec, **wybiedz**, wybie*gł*, *F. wybieży, wybiegnie intransit. dk., wybiegać ndk., wybiegiwać czstl.*;
wyleknać się, wyl*ą*kł się, *F. wylęknie się zaimk. jdntl., wylękać się ndk.*

Opis gramatyczny czasowników przedrostkowych, przy których brak informacji o formach fleksyjnych, wygląda następująco:

a) symbol strony/przechodności + symbol aspektu/krotności/inny, np.:

²⁴ Przy niektórych hasłach inna jest składnia informacji (por. **upłatać**, **wypaplać**, **wyryć**).

dosłyszeć *nijk. dk.*; **dostrugać** *cz. ndk.*; **pobłązać** *Intrans. ndk.*; **pobolewać** *Intrans. Cont.*; **pobrudzić**, *cz. dk.*; **przemłócić** *cz. dk.*; **przeprasować** *cz. dk.*; **udzierzyć** *cz. dk.*; **udźwignąć** *cz. jdntl.*; **ujarzmzić** *cz. dk.*; **umarznąć** *med. jdntl.*; **uradzić** *cz. dk.*; **wybębnić** *cz. dk.*; **wybesztać** *cz. dk.*; **wybrudzić** *cz. dk.* **wysmażyć**, *cz. dk.*; **wywcza-sować** *med. dk.*;

b) symbol strony + symbol aspektu/inny + forma aspektu niedokonane-go/inna + symbol aspektu/inny, np.:

dosolić *cz. dk.*, *dosalać ndk.*; **dospać**, *nijk. dk.*, *Dosypiać ndk.*; **przekroczyć** *cz. dk.*, *Przekraczać ndk.*; **ubić** *cz. dk.*, *Ubijać cz. niedok.*; **udręczyć** *cz. dk.*, *Udręczać ndk.*; **uplenić**, *cz. dk.*, *upleniać ndk.*; **upłynąć** *Med. jdntl.*, *Upływać Kont.*; **wtoczyć** *cz. dk.*, *wtaczać ndk.*; **wtopić** *cz. dk.*, *Wtapiać ndk.*; **wwalić** *cz. dk.*, *wwalać ndk.*; **wygnić** *med. dk.*, *wygniwać ndk.*

Warto zauważyć, że niejednokrotnie przy hasłach czasownikowych znajduje się także informacja składniowa, por.:

akomodować się komu, *rec. imp.*; ***biczyc** za czym, *czyn. niedok.*; **chłopać** komu *czyn. nied.*; **dobroić** się czego, *cz. dk.*; **dochrapać** się czego, *zaimk. dk.*; **dogryźć** się czego, *zaimk. dok.*; **dośledzić** się czego *zaimk. dk.*; ***expostulować** z kim *intransit. nied.*; **karaskać** się z kim, *zaimk. niedok.*; **mocować** co *cz. ndk.* ***nababac** komu, *Act. Dok.*; **nakłamać** na kogo, *F. nakłamie, Act. dk.*; **nakpić** się z kogo, *F. nakpi się, Rec. dok.*; **oburzać** się na kogo; **odejmować** się komu; **potykiwać** komu, *intr. cont.*; **przeć** się czego *Rec.*; **przeswarzyć** kogo, *cz. dk.*; **pyplić** co czym *cz. niedok.*; **rozbestwić** kogo, *cz. dk.*; **rohultaić** kogo *cz. dk.*; 1. **spoić** kogo *cz. dk.*; **szafirkować** komu *cz. ndk.*; **trzeźwić** kogo *czyn. niedok.*; **ubożyć** kogo *cz. ndk.*; ***wczyniac** się za kim.

Informacja o rekcji czasownika występuje w *Słowniku* z reguły w artykułach hasłowych, rzadziej przy wyrazie hasłowym. „Trudno stwierdzić – pisze Walczak – od czego zależało podawanie informacji o rekcji – może decydował o tym słabo ustabilizowany uzus (w wypadku wyrazów rzadkich bądź przestarzałych)”²⁵.

Przykłady haseł czasownikowych (i ich dokumentacja), przy których leksykograf podaje informację składniową, przekonują, że chodzi o czasowniki jednoznaczne, mające na ogół jednolitą rekcję²⁶. W wypadku czasowni-

²⁵ Dz. cyt., s. 28.

²⁶ Nawet gdy czasowniki jednoznaczne mają niejednolitą rekcję, informacja składniowa występuje bezpośrednio przy wyrazie hasłowym, por. np.: **szarzać** co, lub czym, *cz. niedk.*

ków wieloznacznych informacja składniowa znajduje się w artykułach hasłowych²⁷.

Kończąc charakterystykę opisu gramatycznego czasowników, trzeba odnotować, że w obrębie kategorii strony czasownika Linde wyróżnia stronę czynną (symbol *cz.*, *act.*), bierną (symbol *pass.*), nijaką (symbol *nijk.*, *neutr.*). Podobnie klasyfikuje czasowniki Kopczyński, pisząc w *Grammatyce na klasę pierwszą*: „Takié Słowa /Orzę, Zbiérám, Kochám / zowią się *czynné* (activa), wyrażaiące sąd o téy rzeczy, która co czyni względem drugiéy, np., *słońce oświecá ziemię*. Takié Słowa / orano, zbierano, kochany iestém / zowią się *biérné* (passiva), wyrażaiące sąd o téy rzeczy, która bierze iaką własność od drugiéy, np. *ziémia iest oświeconá od słońca*. Takié Słowa / iestém, leżę, stoję / zowią *niiakie* (neutra), wyrażaiące prosty stán rzeczy iednéy bez żadnego względu na drugá, np. *słońce świeci*”²⁸.

Fakt, że w *Słowniku* symbol strony biernej (*pass.*) występuje przy niektórych czasownikach hasłowych (por. **poskorupić** się, **poskorupieć** *pass.* ‘skorupą zajść’), mających przeciw postać bezokolicznika, świadczy, że dla Lindego strona czasownika jest kategorią semantyczną.

Symbol strony biernej przy czasownikach hasłowych pojawia się zupełnie wyjątkowo (częściej w obrębie artykułu hasłowego, sygnalizując jedno z użycí odnośnego czasownika). Dość często natomiast przy hasłach czasownikowych występuje skrót *med.*, którego Linde nie objaśnia, a który oznaczać ma zapewne medium, semantyczną kategorię właściwą czasownikom greckim²⁹. Wśród różnych rodzajów medium wyróżnia się w grece medium zwrotne, które może być pośrednio lub bezpośrednio zwrotne. Medium bezpośrednio zwrotne (akuzatywne) oznacza, „że podmiot jest zarazem przedmiotem czynności”³⁰. Jest to więc kategoria semantycznie bliska polskim czasownikom zwrotnym. Warto zauważyć, że w definicjach czasowników, które Linde opatruje symbolem *med.*, niejednokrotnie pojawia się zaimek *się*, np.:

1. **rozewrzeć**, rozewrzał, *F. rozewrze Med. dok.*, Rozwierać *ndk.* ‘rozgotować się, rozważyć się’; **roztonąć** *Med. jdntl.* ‘roztaić się rozplynać, rozpuścić się’; **runąć** *med. jdntl.* ‘runąć z trzaskiem, grzmotem się obalić’; ***ślugować** *med. contin.*, Sługiwać *frequ.* ‘służbą się żywić’.

²⁷ Jest to jeden ze sposobów wyodrębniania znaczeń w artykule hasłowym.

²⁸ Wilno 1838, s. 31.

²⁹ „Medium oznacza, że czynność podmiotu działającego dotyka w jakiś sposób tego podmiotu, obraca się w sferze podmiotu” (M. A u e r b a c h, M. G o l i a s, *Gramatyka grecka*, wyd. IV, Warszawa 1985, s. 181).

³⁰ Tamże.

Z pewnością nie wszystkie czasowniki opatrzone symbolem *med.* należą w ocenie Lindego do tego samego rodzaju medium (por. np. **ścigać** *med. niedok.*, **ściągnąć** *jedntl.* ‘gonić za kim’)³¹. Zwracam jednak uwagę na medium zwrotne z tej racji, że wprowadzenie tej kategorii do opisu polskich czasowników tłumaczy, moim zdaniem, dlaczego czasowniki zwrotne (z zaimkiem *się*) Linde konsekwentnie opatruje symbolem *zaimk. (recipr.)*.

Informacja gramatyczna przy hasłach *i m i e s ł o w o w y c h* składa się zwykle z końcówek rodzajowych + symbolu imiesłowu (*part., partic.*), przy czym z reguły Linde określa typ imiesłowu (*part. praes., part. perf.*). Czasem pojawia się też symbol aspektu, np.:

gipsowany, -a, -e, *Part. Perf.*; **gniły**, -a, -e, *part. perf.*; **karany**, a, e, *Part. Perf. ndk.*; **klejony**, -a, -e, *Part. Pass.*, *sklejony dokon.*; **kowany**, -a, -e, *part. pass.*; **miar-kowany**, -a, -e, *Part. Perf.*; **milczący**, -a, -e, *Part. Praes.*; **mieszany**, -a, -e, *part. perf.*; **nacinany**, **nacięty**, -a, -e, *part perf.*; **nagięty**, **naginany**, -a, -e, *partic.*; **nalany**, **nalewany**, -a, -e, *part.*; 1. **wywiniony**, *partic.*

Zdarza się też, że hasła imiesłowowe opisuje Linde jak przymiotniki, np.: **jarzący**, -a, -e; **milczany**, -a, -e; **nabajany**, -a, -e; **nabiegły**, -a, -e; **nakażony**, -a, -e.

G e r u n d i a

Rzeczowniki odsłowne mają informację gramatyczną taką jak rzeczowniki + symbol gerundium (*subst. verb.*), np.:

drożenie, ia, n. *Subst. Verb.*; **fałdowanie**, ia n., *subst. verb.*; **gabanie**, -ia, n., *subst. verb.*; **garnienie**, -ia, *Subst. Verb.*; **kowanie**, -ia, n., *subst. verb.*; **lsknienie**, **lśnienie**, ia n., *subst. verb.*; **milczenie**, -ia, n. *Subst. Verb.*; **nabywanie**, **nabycie**, -ia, n. *subst. verb.*.

P r z y i m e k

Przyimki opisuje Linde bardzo dokładnie. Informacja gramatyczna składa się zwykle z określenia (całym wyrazem lub skróttem) części mowy oraz rekcji przyimka, np.:

2. **bez**, *przyimek rządz. drug. przypadk.*; **dla** *praepos. reg. Genit.*; **ku** *praep. reg. Dat.*; **od**, (**ode**) *praepos. reg. Genit.*; **po** *praepositio regens Localem vel Accusativum Substantivorum; Dativum Adjectivorum, (rarissime Dativum Substantivorum)*; **przy**

³¹ Czasownik *ścigać* to raczej medium dynamiczne, które oznacza, „że podmiot bierze w czynności żywszy udział czy to fizyczny, czy też psychiczny” (tamże).

Praepos. reg. Local.; u praepositio separabilis, regens Genitiv; w praepositio; quietis, cum casu Locali; motus, cum Accusativo.

Konsekwentne podawanie rekcji przy przyimkach tłumaczy się zapewne tym, że Linde, podobnie jak Kopczyński, sądził, iż przyimki są jednostkami wyrazowymi samodzielnie znaczącymi i że ich znaczenie łączy się z określoną rekcją. W artykule wyrazu hasłowego **po** Linde przytacza następujący komentarz Kopczyńskiego:

„Przyimek *po*, gdy znaczy ważność abo zwyczaj, rządzi przypadkiem trzecim (*Dativ.*), n. p. po złotemu, po tymfowi, po dawnemu, po naszymu; przez wyrzutnią, (*contract.*), mówimy: po Polsku, po Francuzku etc. W tymże samym znaczeniu kładzie się z przypadkiem siódmym (*Local.*), n. p. po talarze bitym, po Łacinie; Rządzi przypadkiem czwartym (*Accusat.*), gdy wystawia rzecz w stanie biernym (*passive*), n. p. przysłano po mnie; rządzi przypadkiem siódmym (*Local.*), gdy znaczy następstwo lub co podobnego, n. p. po ojcu, po mieczu, po kądzieli”. *Kpcz. Gr. 3, 56;*

Komentarz gramatyczny Kopczyńskiego znajduje się także przy wyrazie hasłowym **z** (**ze**). Uwaga Lindego w nawiasie świadczy, że autor *Słownika* nie przejmował opinii innych (gramatyków czy słownikarzy) bezkrytycznie, por.:

z, *ze, praepositio*: „Przyimek *z* lub *ze* (z dodanym *e* dla złagodzenia wymowy zbiegających się po nim spółgłosek, n. p. *ze mnie, ze mną*) rządzi przypadkiem drugim (*Genitiv.*), na pytanie *z* kąd, n. p. *z Warszawy, ze Lwowa*; rządzi pierwszym (*Nominativ.*); - (NB. w żadnym języku żadna prepozycja nie rządzi przypadkiem pierwszym, bo to jest *casus absolutus*), lub czwartym (*Accusativ.*), gdy znaczy jedno co dosyć lub blisko, n. p. *Jest tam z tysiąc koni, mieć z gębę chleba*; rządzi szóstym (*Instrument., vel potius Social.*), gdy znaczy złączenie, n. p. *ze mną, z tobą*”. *Kpcz. Gr. 3, p. 55.*

S p ó j n i k

Spójniki opatruje Linde symbolem części mowy (*conjunctio, conj., conjun., spójnik, spójn.*), np.:

2. **a**, *Conjunctio, jungens et disjungens*; **ani**, *Spójn.*; **aza, azaż, azali**, *spójn.*; **bo**, *Spójnik*; ***bociem**, *spójn.*; **byle**, *conjun.*; **lub et lubo** *conj.*; **ponieważ** *conj.*; **więc**, *Conj.*;

Niektóre spójniki zostały opisane jako przysłówki, np.:

przeto *adv.*; **jednak**, *Jednakże, adv.*;

P a r t y k u ł a

Większość partykuł nie ma w *Słowniku* właściwej informacji gramatycznej. Osobnymi hasłami, zdefiniowanymi jako partykuły, są tylko:

-li ‘*particula fini dictionis apposita, significat: utrum, numquid, an, interrogando, dubitando, vel indefinite*’;

nie ‘*negans particula*’.

Partykuła *że* została opisana w obrębie artykułu hasła spójnikowego, por.:
że conjunctio. 2. - że enclitic., - że particula ad finem dictionum addita significat Lat. -ne, interrogantem, e. gr., jest-że? estne? Cn. Th. 1414.

W y k r z y k n i k

Wykrzykniki zostały opatrzone symbolem części mowy (*interj. wykrzyk.*), np.:

ach! *interj.*; **echej!** *interj.*; **ej!** *wykrzyk.*; **eja!** **eheu!** *interj.*; **och!** *interj.*;

Podsumowując charakterystykę informacji gramatycznej w *Słowniku* Lindego, trzeba stwierdzić, że nie wszystkie elementy tej informacji należą do formalnego opisu języka. Informacja w *Słowniku* pełni często funkcję semantyczną. Niejednokrotnie jest ona dość rozbudowana. Linde wykorzystuje istniejące opisy języka, przede wszystkim *Gramatykę* Kopczyńskiego. Posługuje się terminologią gramatyczną polską (Kopczyńskiego) i łacińską, przy czym nie zawsze robi to wymiennie. Czasem w opisie gramatycznym leksykograf tworzy swoiste makaronizmy, łącząc skrót łaciński z polskim (por. np.: ***hangować** *Act. ndk.*; **macać** *Act. ndk.*; **pocić** się *Rec. ndk.*).

Pod względem technicznym opis gramatyczny jest bardzo niejednorodny. Przede wszystkim zwraca uwagę mnogość skrótów, które Linde niepotrzebnie wprowadza na oznaczenie tego samego symbolu. W zakresie pisowni skrótów (małymi lub wielkimi literami) także panuje w *Słowniku* całkowita dowolność.

GRAMMATICAL INFORMATION IN S. B. LINDE'S *DICTIONARY*

S u m m a r y

The subject of the article is a description of the grammatical information in Edition I of S. B. Linde's *Dictionary* (1807-1815) that is a contribution to a characteristics of the lexicographic methods used by the author of the *Dictionary*. The information here has a grammatical-semantic character; hence many of its elements do not belong to a formal description of the language. An example of subordinating grammatical information to semantics is Linde's introduction of the Greek category of *medium* for a description of Polish verbs. In the article attention is also paid to the bilingual (Latin-Polish) grammatical terminology, the syntax of information and lack of uniformity in abbreviations and spelling.

Translated by Tadeusz Karłowicz